

УДК 002.2(470+477)"17":09"Феатрон"

В. Ю. Соколов,
кандидат історичних наук
Національна парламентська бібліотека України

**КИРИЛИЧНЕ ВИДАННЯ «ФЕАТРОН ИЛИ ПОЗОР
ИСТОРИЧЕСКИЙ» В. СТРАТЕМАНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА КНИГОДРУКУВАННЯ ПРАЦЬ
З ІСТОРІЇ В РОСІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ СТ.: ІСТОРИКО-
КНИГОЗНАВЧИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Запропоновано історико-книгознавчу характеристику видання праці В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724); проаналізовано історичні чинники створення і розповсюдження його на тлі розвитку книгодрукування праць з історії та визначено роль видання праці В. Стратемана в розвитку історичної думки в Росії першої чверті ХVІІІ ст.

Ключові слова: історіографія, книгодрукування, історія книги, рідкісні та цінні видання, Вільгельм Стратеман (1629–1684), «Феатрон», Росія, Україна, ХVІІІ ст.

*Pro captu lectoris habent sua fata libelli –
Доля книжки залежить від читацького розуміння.
(Теренціан Мавер (ІІІ ст.)*

Зростання суспільного інтересу до питань розвитку книги в незалежній Україні активізувало останнім часом дослідження не тільки з теоретичних проблем книгознавства, але й з питань, що торкаються історії галузевої книги та книжкової культури в цілому. В руслі історико-книгознавчих студій як в Україні, так і в Росії з'явилося багато наукових праць, об'єктом дослідження яких все частіше постає книга з історичної тематики. Зокрема, аналіз розвитку книгодрукування праць з історії в Росії періоду правління Петра І (1689–1725) розкриває унікальний досвід цілеспрямованого використання видань зазначеної тематики в інтересах держави та реформування суспільства, формування нових національно-культурних цінностей та відповідних до завдань держави типових рис суспільної свідомості. В останні роки увагу книгознавців все частіше привертають питання вивчення книжкових пам'яток, що зберігаються у фондах відділів рідкісних і цінних видань та книжкових колекцій наукових та деяких інших бібліотек. У більшості випадків, дослідників

© В. Ю. Соколов, 2014

привертає гражданська та кирилична книга, проте ще значна кількість видань та рукописів чекає на своїх фахівців, оскільки кожному книжковому пам'ятку можна вивчати з багатьох аспектів під кутом зору різних наук та з різним рівнем «заглиблення». Історична праця Вільгельма Стратемана (1629–1684) «Феатрон или Позор исторический», що була надрукована кирилицею в Санкт-Петербурзі в друкарні Олександрівської лаври в 1724 р. в перекладі Гавриїла Бужинського (бл. 1680–1731), не залишалася осторонь від джерелознавчих досліджень істориків, філологів та книгознавців, кожний з яких зробив свій внесок у висвітлення певного аспекту історії створення, виготовлення та побутування зазначеного видання. Звичайно, бібліотечні працівники та книгознавці підходили до вивчення запропонованої книги переважно з точки зору опису того чи іншого примірника видання, вивчення наявності провенієнцій, маргіналій, стану оправи, сторінок, наявності ілюстрацій, різних видів шрифту та інших засобів друку. Філологи цікавилися особливостями перекладу, стилістики, питаннями використання певних термінів, фразеологізмів тощо. Історики та філософи розкривали окремі аспекти ідейного змісту праці, світоглядні особливості автора та перекладача, а також питання розповсюдження видання в суспільстві та його впливу на формування свідомості освічених людей. Проте більшість окреслених питань та аспектів, що були намічені в дослідженнях та публікаціях Т. Бикової, Г. Гадалової, М. Гуревич, О. Гусєвої, В. Нічик, П. Пекарського, М. Ратинського, Р. Тонкової, потребують свого подальшого поглибленого вивчення. Автор статті мав на меті здійснити спробу узагальнення наукових матеріалів з теми дослідження та на основі аналізу відповідних джерел дати історико-книгознавчу характеристику цього видання, а також визначити його місце в розвитку російської історичної думки і друкуванні книг з історії в Росії в зазначений період.

У першу чверть XVIII ст. в Росії, до якої тоді належали Лівобережна Україна та Слобожанщина, важливу роль в культурно-просвітницьких та науково-освітніх процесах відігравали книгодрукування та розповсюдження книжок. У цей період була введена нова азбука, започатковані нові напрями роботи у видавничій справі, впроваджувалися певні нововведення в різних сферах освіти та науки. Слід пам'ятати, що в науковій та суспільній думці на початку XVIII ст. релігійні погляди та теологія залишалися пануючою формою суспільної свідомості. Продовжувався процес відокремлення природничих та суспільних наук від філософії та богословських дисциплін. Майже всі головні особливості та відмінності цього процесу знаходили своє відображення в змісті, створенні, виробництві, оформленні, використанні та зберіганні книг.

У Росії в зазначений період більшість нововведень та реформ відбувалася завдяки ініціативі та просвітницькій діяльності Петра I (1672–1725), який поклав початок основним змінам в багатьох галузях суспільного життя. В другій половині XVII–XVIII ст. в Росії важливу, можна сказати, вирішальну роль в культурно-просвітницьких процесах відігравали вітчизняні вчені-викладачі та церковні діячі, зокрема колишні випускники та професори Києво-Могилянської академії. Діяльність саме українських державних та церковних діячів, просвітників, письменників, викладачів та перекладачів сприяла посиленню інтелектуальної культури Росії, її європеїзації, формуванню культурно-просвітницьких потреб та духовній консолідації різномірних частин. Поширюючи нові просвітницькі течії, вони відповідно привносили нові елементи книжкової культури, зокрема в процеси підготовки книг до друку та поліграфічного оформлення видань, та нові особливості ментальності та інтелектуально-розумової діяльності, зокрема в розвиток перекладу, сфер науки та освіти. Одним з прибічників освітніх реформ Петра I та послідовником його ідей був член «ученої дружини» Феофана Прокоповича (1681–1736), вихованець Києво-Могилянської академії Гавриїл Бужинський (бл. 1680–1731). У 1706 р. митрополит Стефан Яворський (1658–1722) викликав його до Москви і призначив учителем Московської Слов'яно-греко-латинської академії. Бужинський був спочатку професором піітики і риторики, а потім філософії. Через рік Гавриїл прийняв чернечий постриг. У 1714 р. Петро I перевів його до Олександрівської лаври і через чотири роки призначив обер-ієромонахом флоту. У 1720 р. Гавриїл Бужинський став префектом Слов'яно-греко-латинської академії, а потім архімандритом Іпат'євського монастиря. З 1721 до 1726 р. Бужинський був членом Синоду, директором і протектором шкіл і друкарень Російської імперії, а потім, з 1726 р., – єпископом Муромським і Рязанським. [15, с. 57]. За раціоналізм і вільнодумство зазнав певних репресій від наступників на престолі Петра I, але думок своїх не змінив. У 1728 р. Г. Бужинського звинуватили в ересі, вільнодумстві, порушенні віровчення, руйнуванні догматів, церковних обрядів і звичаїв, пособництві протестантизму та в хабарництві. Два роки Г. Бужинський провів під слідством та в 1730 р. був виправданий. Через хворобу він вже не зміг виїхати ні до Петербурга, ні до свого єпископства і через рік помер. У Синоді Г. Бужинський вважався фахівцем з питань розвитку науки та літератури. Йому доручалися проекти, що стосувалися шкільної або книжкової справи. За розпорядженням Петра I, архімандрит Гавриїл активно займався перекладацькою діяльністю (перекладав праці Еразма Ротердамського (1466–1536), Самуїла Пуфендорфа (1632–1694), Вільгельма Стратемана (1629–1694) та ін.). З його творів, що збереглися

до нашого часу, заслуговують на уваги проповіді та передмови до перекладів, зокрема до праці В. Стратемана з всесвітньої історії «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724). З проповідей найбільш відомі «Слово в похвалу С.-Петербурга» (1717) та «Слово на день годовичного поминавання государя Петра Великого, проповеданное над гробом его» (1726; в 1729 р. вийшло в Лондоні англійською та латинською мовами). Звичайно, займаючись науковою та перекладацькою діяльністю, Гавриїл Бужинський мав гарну і досить велику на той час бібліотеку, переважно латинською та польською мовами. З 365 книг його зібрання 296 були іноземними мовами і 69 – російською. Світська книга складала майже половину книг його бібліотеки, серед них було багато праць з філології та філософії (приблизно 90 видань), історії (понад 30 видань), юриспруденції (29 видань) [19, с. 260]. Були також праці з військової справи, математики, медицини, твори художньої літератури (Гомера, Вергілія, Горація, Овідія та ін.) тощо. Історичні видання були представлені працями класиків античної науки (Тита Лівія, Фулідіда, Юлія Цезаря, Квінта Курція Руфа та ін.), «хроніками» польських істориків, працями С. Пуфендорфа «Введение в историю Европейскую» (СПб., 1718 та 1723) та «О должности человека и гражданина по закону естественному» (СПб., 1726), Мауро Орбіні «Книга историография початия имени, славы и расширения народа славянского» (СПб., 1722), В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический ...» (СПб., 1724), праці Гуго Гроція, Н. Макіавеллі та ін. Наявність значної кількості книг з історії та юриспруденції пояснюється активною науково-просвітницькою та перекладацькою діяльністю Г. Бужинського. Своє книжкове зібрання він заповів бібліотеці Слов'яно-греко-латинської академії.

Книги, що були видані за часів правління Петра I (1689–1725), ще наприкінці XVIII ст. стали предметом археографічного вивчення вченими і культурними діячами, а також об'єктом колекціонування. До того ж, доля книг XVIII ст. була для більшості з них винятковою. Майже кожне видання мало свою історію, а деякі з них – досить трагічну. Так, наприклад, з прижиттєвого видання «Путешествия из Петербурга в Москву» (СПб., 1790) О. М. Радищева (1749–1802) з 650 примірників, більшість яких автору довелося знищити власноручно, збереглися лише одиниці [38, с. 73]. Деякими виданнями, що були надруковані за часів Петра I в надлишковому для свого часу накладі (як правило, виданнями, що мали наклад понад тисячу примірників), продовжували торгувати майже через сто років після їхньої публікації. Інші – використовували на обкладинки [43, с. 92–93]. Вже в середині XIX ст. в книгознавчих та бібліографічних дослідженнях (праці Г. Геннаді (1826–1880), С. Полторацького (1803–1884) та ін.) обґрунтовувався ступінь рідкості тих чи інших видань XVIII ст.

Звичайно, нині самий час зумовлює сприймати всі книги цього століття рідкісними і цінними, оскільки середній вік даних видань становить близько 250–300 років. За такий період важко забезпечити збереження матеріалів, з яких зроблені книги, а якщо згадати, яке число руйнівних, а місцями просто згубних для книг подій відбулося за минулі роки (війни, революції, розграбування великих і малих книжкових зібрань, політичні репресії та ін.), то можна дивуватися, що іноді те чи інше видання взагалі збереглося, та ще й в гарному стані. Це можна пояснити, в більшості, тією обставиною, що такі видання були предметом ретельного збереження їх бібліотеками, музеями, приватними колекціонерами. На сьогодні будь-яке російське видання періоду правління Петра I, що зберігається на території України, можна вважати цінним видавничим раритетом, а також книжковою пам'яткою вітчизняної духовної культури, оскільки майже кожний примірник зазначених видань має свою історію побутування та впливу на інтелектуальне життя українського суспільства. До того ж, майже кожне видання XVIII ст. має свої особливості: перш за все, це стан збереження сторінок; характер і стан палітурки; наявність та стан збереження ілюстрацій; якість відбитків гравюру; наявність власницьких записів, екслібрисів, суперекслібрисів, маргіналій тощо. Власне, такі відмінності і складають головний інтерес колекціонування стародруків, тому що якби вони всі були однакові, тоді бібліотечні колекції та книжкові зібрання розрізнялися б лише кількістю зібраних видань, що не давало б місця для розширення пізнання окремих видань та історії розвитку бібліотек.

За часів Петра I видавнича справа обслуговувала, в першу чергу, потреби державної політики, направленої на поширення просвітництва, досягнень науки та освіти, на формування суспільства нової культури. Значну частину видань петровського часу становила перекладна західно-європейська література, що була адаптована до потреб просвітницької політики російської держави. Проте книгодрукування за часів Петра I не керувалося потребами ринку та суспільного попиту. Споживчий попит не визначав репертуару видань, навпаки, нові видання були розраховані на формування потрібного попиту, для держави, яка розглядала книгу не як товар, а як інструмент ідеологічного впливу. Замовник видання (державна, що втілювалася в особі царя) думав не про прибуток, а про «загальне благо» і очікувану в майбутньому суспільну користь. Друкарні видавали не те, що можна було продати, а те, що було велено видавати. Видатний російський політичний діяч, міністр іноземних справ Тимчасового уряду 1917 р., історик і публіцист П. М. Мілюков (1859–1943) писав, що «в учрежденных Петром казенных типографиях печатались произведения, составленные или чаще всего переведенные по личному выбору и

распоряжению императора. Выбор этот соответствовал целям Петра, но несколько не соответствовал вкусам тогдашнего читателя» [22, с. 229]. Результатом цього було те, що ті, хто займалися видавничою справою і реалізацією видань, зазнавали багатьох труднощів і певних збитків. Пропозиція і попит були взаємно незалежні один від одного, а видавець не залежав ані від автора, ані від читача. За спеціальними розпорядженнями деяку частину видань надсилали до бібліотек навчальних закладів та в державні установи. Певну кількість видань безкоштовно роздавали членам царської сім'ї, посадовим особам, можновладцям та іншим державним діячам. Такі «подносные» примірники видань часто коштували друкарям вельми дорого, оскільки створювалися в більш якісних коштовних оправах. До того ж, на видання, які друкували не стільки з комерційної, скільки з ідеологічної та політичної мети, націнка була мінімальна: «Введение в историю Европейскую» С. Пуфендорфа (2-е вид. СПб., 1723) при собівартості 1 крб. 88 коп. продавали за 2 крб. (націнка 6,4%), «Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый...» П. П. Шафірова (3-е вид. М., 1722) при собівартості 24, 25 коп. продавали за 30 коп. (націнка 23,7%) тощо [19, с. 148–149]. Звичайно, ціни на книги в той час були високими, наприклад, двотомник католицького історика і кардинала Цезаря Баронія (1538–1607) «Деянія церковныя и гражданскія отъ Рождества Христова до 1198-го лѣта» (М., 1719) коштував 6–7 крб., що дорівнювало піврічному заробітку будівельного робітника. [5, с. 138]. Реалізація багатьох книг затягувалася на десятиліття. Невисока комерційна цінність багатьох видань державних друкарень не бентежила петровський уряд, особливо коли йшлося про видання праць з політики та історії [44, с. 122–123]. Так, наприклад, вищезазначене третє видання праці керівника зовнішньої політики, віце-канцлера та дипломата П. Шафірова (1669–1739) «Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый, царь и повелитель Всероссийский... к начатию войны против короля Карла XII, Шведского, в 1700 году имел...» (часто пишуть – «Рассуждение о причинах Свейской войны») в 1722 р. було надруковано накладом 20 тисяч примірників. На виготовлення такого колосального для того часу накладу було витрачено шість тисяч карбованців, які державній казні потрібно було зібрати як подушний податок з понад восьми тисяч осіб (чоловіків). Більша частина видання цієї праці мала бути розіслана в провінції, але насправді весь наклад залишився в Петербурзі, де його реалізація обчислювалася такими цифрами: в 1722–1725 рр. було продано 50 примірників, в 1739–1741 рр. – 25 [20, с. 136]. Оскільки гроші за видання, як правило, не поверталися, заробітну плату друкарям і всім, хто займався підготовкою публікації тієї чи іншої праці, часто видавали

книгами. Використовувалася і практика додаткового навантаження на товар, коли, щоб купити одну популярну книгу, треба було купляти ще й іншу, що залежувалася на складі [44, с. 122–123]. Таким чином, поступово, з розвитком сфер освіти та науки, а також виробництва, з великими витратами для держави, в суспільстві, відносно повільно, формувалася попит на світську книгу, зокрема на видання природничо-наукової, суспільно-політичної, виробничої та технічної тематики.

З давніх часів представники влади розуміли значну міру впливу історичної книги на формування свідомості політичної еліти країни та освічених людей суспільства в цілому. Завдяки складеному, відповідно до певних міркувань, історичному опису країни передавався не тільки досвід керування державою, але й обґрунтовувалося право на владу правлячої династії чи певного роду, підтримувався вплив релігії на стабілізацію суспільного життя, здійснювалася пролонгація (продовження строку дії) певних політичних інтересів тощо. У XVI–XVII ст. розвиток історичної думки в багатьох країнах Європи проходив під сильним впливом реформаційних та контрреформаційних рухів. Ідеологи реформаційного руху, до яких належав протестантський єпископ та історик Вільгельм Стратеман (1629–1684), вважали, що історія в колі світських наук посідає найважливіше місце, оскільки вона є найбільш корисною для «євангельського християнства» в боротьбі з католицизмом. Ще Мартін Лютер (1466–1546) і Філіп Меланхтон (1497–1560) писали про необхідність вивчення історії, звичайно, в першу чергу, історії церкви. «Великою свинею є той, хто не отримує задоволення від знання історії», – зазначав Ф. Меланхтон, який ввів історію в коло університетської освіти і сам читав у Віттенберзькому університеті, поряд з теологією та астрономією, курс всесвітньої історії [9, с. 343]. Всю історію він розподіляв на три великих епохи по 2000 років кожна (третя епоха почалася з народження Христа), а також на біблійну та світську історію, яку він розподіляв на традиційні для Середньовіччя «чотири монархії». Взірцем концепції «чотирьох монархій» можна назвати працю німецького історика Йоганна (Іоганна) Слейдана (1506(1508?) – 1556) «Про чотири монархії» (Страсбург, 1556), яка до XVIII ст. витримала 70 видань і слугувала навчальним посібником з історії для протестантських шкіл. Класичною працею протестантської історіографії до XVIII ст. була «Церковна історія, що викладена за століттями», відома як «Магдебурзькі центурії» (1559–1574), 13 томів якої охоплювали 1300 років. Організував це видання хорват за походженням, історик і філолог Матвій Власич (Матіас Флаціус) (1520–1575), який для всебічного наступу на католицьку церкву засобами опису подій і фактів створив своєрідне історичне товариство, де «студіозі»

збирали матеріал і копіювали джерела, так звані «архітектори» порівнювали та аналізували тексти, розташовуючи їх в окремих томах, а «губернатори» («кермові») на чолі з самим М. Власичем працювали головними редакторами і встановлювали кінцевий варіант тексту. [9, с. 346]. «Магдебурзькі центурії» надали значних моральних втрат католицькій церкві, що змусило її керівництво прийняти рішення створити аналогічну працю і дати «адекватну відповідь» «центуріатам». Така робота за відносно короткий час була зроблена кардиналом, директором Ватиканської бібліотеки, католицьким істориком Цезарем Баронієм (1538–1607), який у 1588–1593 рр. опублікував, звичайно, латиною, «Церковні аннали» в 12-ти томах, де документально підтверджувалася вірність католицької церкви традиціям християнства, примат і непогрішимість римського папи, а історія церкви доводилася майже до XIII ст. Праця Ц. Баронія також мала великий успіх, проте не була позбавлена значних недоліків. Цікаво, що зазначена праця в 1687 р. була перекладена російською мовою зі скороченого польського видання і розповсюджувалася в численних рукописах. Даний переклад широко використовували розкольники проти офіційної церкви. При цьому вони свідомо, для досягнення певної мети спотворювали відомості Ц. Баронія, що змусило Синод зробити переклад «Церковних анналів» та надрукувати їх під назвою «Деянія церковныя и гражданскія отъ Рождества Христова до 1198-го лѣта» (М., 1719) (за деякими відомостями частина накладу була надрукована під назвою «Деянія церковныя и гражданскія отъ Рождества Христова до XIII столетия»). Таким чином, історична критика була поставлена на службу теології. Звичайно, така полеміка викликала відповідний резонанс у суспільстві та в багатьох істориків, що призвело, зрештою, до розвитку методології історичної науки. Проте полеміка викликала певний скепсис щодо самої історії, яка, на думку церковного історика В. Кекермана (1571–1609), не в змозі використовувати точні методи пізнання, оскільки дослідження одиничних явищ (подій), – чим і займається історія, – є природно недосконалим. Представник скептицизму Корнелій Агріппа Неттезгеймський (1486–1535), виражаючи недовіру історії, ще в 1527 р. в праці «Про недостовірність та марність наук» зазначав, що історики часто пишуть свої праці для розваги і видають бажане за дійсне [9, с. 355]. Незважаючи на ті домовленості між католиками та протестантами, що були досягнені після Тридцятирічної війни (1618–1648), в XVII–XVIII ст. було багато місця для проявів релігійного фанатизму і нетерпимості в багатьох сферах духовного життя, зокрема в галузі гуманітарних та суспільних наук. У більшості випадків, знаючи віросповідання того чи іншого автора, можна було передбачити, як він

буде висвітлювати ті чи інші події або тлумачити певні факти. Завданням істориків до XVIII ст. було, як правило, збирання та представлення фактів під певним кутом зору, який відповідав політичним інтересам певної конфесії чи політичної партії. У більшості країн Західної Європи в XVI–XVIII ст. розвиток загального рівня освіти, науки, книгодрукування, поширення просвітництва та розповсюдження більш дешевих видань, а також прагнення розширити уявлення про історію своєї країни та всього людства обумовлювали створення історичних праць національними мовами та публікацію книг з історичної тематики. В Росії, що, в цілому, відставала від країн Західної Європи, на початку XVIII ст. формування попиту суспільства на праці історичної тематики було в повній залежності від просвітницької діяльності і реформ, що здійснювала держава при активній ініціативі Петра I. Історичні праці, що видавалися за державним замовленням, не знаходили суспільного попиту, який ще не набув достатнього розвитку відповідно до загального розвитку сфер науки, освіти, культури та суспільства в цілому. Звичайно, зацікавленість історією та розвиток історичної думки в Росії відбувалися й протягом попередніх століть, проте вони мали здебільшого партикулярний характер та не виходили на суспільний рівень. Реформи Петра I в галузі освіти, науки, книгодрукуванні, його безпосередній вплив на процеси створення історичних праць в даний період зумовлювали не тільки формування попиту на історичну книгу та розвиток історичної науки в цілому, а й стимулювали становлення національної самосвідомості, усвідомлення російським народом не тільки свого походження («откуда есть пошла Русская земля»), а й свого місця в світовій (європейській) історії. Здійснення петровських реформ (1696–1725), перетворення й нововведення в сферах освіти, науки і духовного життя в цілому та розвиток історичної думки сприяли формуванню критичного ставлення до історичних джерел. Тематика видань з історії визначалася, в більшості, соціально-політичними чинниками російської дійсності того часу. На першому місці поставали питання значення держави та ролі самодержавного монарха в житті країни, на другому – головні завдання зовнішньої політики. З цього ж часу набагато більше уваги стали приділяти вивченню західноєвропейської історичної думки. Серед перекладів історичних праць в досліджуваний період були: «Книга Квинта Курція о делах содеянных Александра Великого царя Македонского» (М., 1709) римського історика I ст. н. е. Квінта Курція Руфа, «Краткое описание о войнах из книг Цезариевых...» (М., 1711), «Книги Иулия Фронтинна, сенатора римского, о случаях военных» (рукописний переклад 1692 р., неопублікований), «Ливия Юлия Флора о начатии и действиях народа

римського» (рукописний переклад 1704 р., неопублікований), «История о орденах или чинах воинских паче же кавалерских обдержашая уставления поведения и практику, принципиальных действий и великомагистерских, со оружием и их фигурами» (М., 1710) голландського гравера і видавця Адріана Шхонебека (Схонебека) (1661–1705), видання фрагментів з «Іудейської війни» Йосифа Флавія в перекладі О. Бодаковського в книзі «История о разорении последнем св. града Иерусалима от римскаго цесаря Тита, сына Веспасианова», що за часи Петра I була видана тричі (М., 1713, 1716, 1723); збірник життєписів Корнелія Непота, рукописний переклад якого був зроблений в 1705 р. Й. Г. Паузе (Паусе) та ін. Особливу увагу звертали на політичні твори та праці з військової тематики. Окрім надрукованих видань даного періоду, розповсюджувалися численні рукописи з історії – як надрукованих праць, так і рукописних книг, частина яких була опублікована в майбутні часи, серед яких праці Г. Гюйсена, Д. Кантемира, Б. Куракіна, О. Манкієва, С. Медведєва, А. Матвєєва, Ф. Полікарпова, П. Шафірова та ін. Зокрема, зберігся рукописний переклад праці Квінта Курція Руфа, зроблений вченим, просвітником, поетом і друкарем І. Ф. Копієвським (Копієвичем) (бл. 1651–1714). Цікаво, що саме при участі І. Копієвського в друкарні Яна Тессінга в Голландії було видано першу книгу російською мовою з всесвітньої історії «Введение краткое во всякую историю по чину историческому от создания мира ясно и совершенно списанное» (Амстердам, 1699). Здійснювалися також і колективні переклади історичних праць. Так, у 1716 р. викладачі чернігівського колегіуму завершили переклад видатної праці Тита Лівія (59 р. до н. е. – 17 р. н. е.) «Історія Риму від заснування міста» [23, с. 135–136]. В 1722 р. в друкарні Синоду почалася підготовча робота до видання «Історії» Тита Лівія, однак вона не була здійснена, оскільки було виявлено «зело неисправный перевод», що потребував «ко исправлению и труда многого и времени довольно». Більша частина рукописних перекладів залишилася ненадрукованою.

Розвиток історичних досліджень за часів Петра I відбувався за двома напрямками: перший – створення праць з історії Росії від давніх часів до сучасності (праці О. Манкієва, Ф. Полікарпова, Б. Куракіна та ін.); другий – висвітлення сучасних для того часу подій, в основному реформаторської діяльності Петра I та подій Північної війни (1700–1721) (праці Г. Гюйсена, Ф. Прокоповича, П. Шафірова, Б. Куракіна, С. Медведєва, А. Матвєєва та ін.). [40, с. 239]. Серед цих праць одними з найважливіших були: «Ядро Российской истории» О. Манкієва (1715, М., 1770, 2-ге – М., 1784), рукопис «История о владении российских великих князей вкратце» Ф. Полікарпова, «Журнал государя Петра I с 1695 по 1710 г.» Г. Гюйсена (Гізена) (1715; опублікований Ф. Туманським в «Собрании разных записок и сочинений,

служащих к доставлению полного сведения о жизни и деяниях... Петра Великого» (СПб., 1787–1788), «Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый...» П. П. Шафірова (М., 1717), «История императора Петра Великого от рождения его до Полтавской победы» Ф. Прокоповича (1713; СПб., 1760–1761), «Историческое описание Северной войны с 1699 до 1721 г.» – щоденні записи барона, генерал-лейтенанта Людвіга Г. фон Галларта (Алларта) та багато інших. Авторами таких історичних праць були переважно сподвижники Петра I, багато з яких було учасниками описуваних подій. Так, наприклад, в 1716 р. секретар російського посольства в Швеції О. Манкієв (Манкєєв) (пом. 1723) написав, перебуваючи 18 років у шведському полоні, «Ядро Российской истории», де систематизував багато російських джерел та вперше склав періодизацію російської історії. Основна ідея праці полягала в тому, що самодержавство, як досконала форма держави, забезпечує найкращий порядок в суспільстві. Сподвижник і свояк Петра I, дипломат Б. Куракін (1676–1727) задумав писати повну історію Росії («История России или Славяно-Российской империи»), де планував зупинитися, головним чином, на правлінні Петра I, але встиг лише скласти докладний зміст цієї праці та написати «Гисторию о царе Петре Алексеевиче и ближних к нему людях. 1682–1695 гг.», «Русско-шведскую войну. Записки. 1700–1710», подорожні нотатки, автобіографію, описи окремих військових подій, де, до речі, подавав відомості тільки про події, в яких він брав особисту участь. За цією ж тематикою писав керівник зовнішньої політики, віцеканцлер та дипломат П. Шафіров (1669–1739), який у 1717 р. в Москві опублікував працю «Рассуждение. Какие законные причины его царское величество Петр Первый, царь и повелитель Всероссийский... к начатию войны против короля Карла XII, Шведского, в 1700 году имел...», де обґрунтовувалися історичні права Росії на південно-східну Балтику та ідеалізувався образ Петра I (наприклад, Карл XII воював жорстоко, а Петро I – по-християнські). До цієї праці була додана «Гистория Свейской войны», редактором і співавтором якої був Петро I, в написанні якої брали також участь М. Аврамов, Г. фон Гюйсен, О. Макаров, Ф. Прокопович, В. Степанов, І. Черкасов, П. Шафіров. Знання іноземних мов, особливо латини, – мови тогочасного міжнародного наукового спілкування, – дозволяло соратникам і сподвижникам Петра I (А. Лизлову, С. Полоцькому, Г. Бужинському, Ф. Прокоповичу, П. Шафірову та ін.) вільно знайомитися із західноєвропейськими історичними працями і критично їх використовувати для викладення своїх теоретичних положень і висновків.

За часів діяльності Петра I було створено чимало історичних праць російською мовою, які відстоювали політичні інтереси, направлені на

обґрунтування, в першу чергу, провідної ролі Росії в міжнародному житті Європи. Проте зазначені праці поступалися по відношенню до наукового та інтелектуального рівня викладу історичного матеріалу провідним західноєвропейським історичним трактатам, що були надруковані латиною, французькою, англійською або німецькою мовами. Взагалі, всі історичні видання початку XVIII ст. в Росії можна умовно розподілити на дві групи: оригінальні історичні праці, що створювалися і друкувалися російською мовою, та праці, що перекладалися з латини та західноєвропейських мов. Зростаючий інтерес до політичного і культурного життя європейських держав сприяв перекладу багатьох художньо-історичних творів та багатомовних словників – «лексиконів», які повинні були полегшити читачам сприйняття відомостей зі всесвітньої історії, проте їхньої інформації звичайно не вистачало для тогочасної обізнаності в цій галузі знань. Відносно недостатня кількість російських видань з історії на початку XVIII ст. та відсутність гідного посібника зі всесвітньої історії змушували читачів та дослідників звертатися, при належному володінні іноземними мовами, в першу чергу, латиною, до відповідної західноєвропейської літератури та широкого кола історичних джерел. До публікації праці В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический...» (СПб., 1724) читачам, у більшості своїй, доводилося звертатися до «Синопису» – своєрідного підручника з історії, де пропонувалася підібрана збірка окремих оповідань з історії слов'янства, яка спиралася, головним чином, на «Хроніку» польського священика, історика, поета та дипломата Мацея (Матвія) Стрийковського (1547–1586 (1593)), «Хроніку з літописців стародавніх» Феодосія (Теодосія) Сафоновича (Софоновича) (поч. XVII ст. – 1677) і була доповнена відомостями з праць Матвія (Мацея) Меховського (1457–1523), Марція Вельського (1495–1575), Джовані Ботера (бл. 1544–1617), Мартіна Кромера (1512–1589), Олександра Гваньїні (1538–1614), Цезаря (Чезаре) Баронія (1538–1607) та з інших різноманітних історичних праць та джерел. «Синопис, или Краткое собрание из разных летописцев о начале славянороссийского народа...» був компілятивним оглядом історії Південно-Західної Русі, складеним у другій половині XVII ст. і виданим вперше в 1674 в друкарні Києво-Печерської лаври. Автором книги був імовірно Інокентій Гізель (бл. 1600–1683), який сформулював ідею про спільність слов'янських народів та на прикладі Києва показав переплетення історії їхнього життя, підкреслив зумовленість возз'єднання і закликав до спільних дій Росії та інших слов'янських країн у боротьбі з османськими та іншими завойовниками. «Синопис», де виклад подій було доведено до Переяславської Ради 1654 р., протягом XVII ст. витримав п'ять перевидань. Спеціально для видання в Росії «Синопис»

був розширений та доповнений розповідями про історичні події до поч. XVIII ст. (наприклад, про таку, як перемога під Чигирином в 1677 р. над турками) або особливо значущих для росіян (Мамаєва побоїща, встановлення в Росії патріаршества та ін.). У такому вигляді «Синопис» витримав відразу два видання – у Санкт-Петербурзі в 1714 і в Москві в 1718 рр. Надалі без помітних змін у змісті «Синопис» друкувався понад 30 разів (до видання 1861 р. у Києві). У такому вигляді він як шкільний підручник з історії використовувався аж до початку XIX ст. «Синопис», поряд із такими працями, як «Деянія церковныя и гражданскія ...» Цезаря Баронія (М., 1719), «Введение в историю Европейскую» С. Пуфендорфа (СПб., 1718 та 1723), «Феатрон или Позор исторический» В. Стратемана (СПб., 1724) та деякими іншими, був найбільш популярною книгою серед праць історичної тематики першої половини XVIII ст. [32, с. 46].

У Росії за період правління Петра I, в порівнянні з минулим періодом, було перекладено відносно велику кількість західноєвропейських праць, що подавали відомості зі всесвітньої історії, зокрема «Введение в историю Европейскую» (СПб, 1718) С. Пуфендорфа (1632–1694), «Деяния церковные и гражданские» (М., 1719) Ц. Баронія (1538–1607), «Феатрон или Позор исторический» В. Стратемана (1629–1684) та ін. Серед них одним з найважливіших для розвитку російської історичної науки був переклад з латинської мови праці оснобрюкського єпископа та протестантського історика Вільгельма Стратемана (1629–1684) «Феатрон, или Позор исторический», здійснений у 1720 р. видатним вітчизняним церковним і культурним діячем Гавриїлом Бужинським разом з «потрудившимися», прізвища яких залишилися невідомими. Переклад праці В. Стратемана був надрукований у 1724 р. в Санкт-Петербурзі під назвою: «Феатрон или Позор исторический изъясляющий повсюдную историю священнаго писания и гражданскую чрез десять исходов, и веки всех царей, императоров, пап римских и мужей славных, и прочая с начала мира даже до лета 1680 вкратце ради удобнаго памятствования чрез Вилгелма Стратеммана собранный ныне же на российский язык с латинскаго преведенный в Санктпитебурхе лета от возрождения, чрез Христа 1720. Ныне же повелением всепресветлейшаго и державнейшаго Петра Великаго, отца отечества, императора и самодержца всероссийскаго, благославлением же Святейшаго Правительствующаго Всероссийскаго Синода, напечатана при Санктпитебурхе, в Троицком Александроневском монастыре, лета от сотворения мира 7232, от воплощения же Бога слова, 1724, индикта 2 месяца августа». «Феатрон» («Феатрон») у перекладі з давньогрецької мови – «театр, видовище»; «позор» з церковнослов'янської – «видовище, огляд». Оригінал має таку назву –

«Theatrum historicum, exhibens memoriae juvandae causâ, per decem exitus et per secula, omnes reges, imperatores, pontifices romanos, viros celebres etc., universamque historiarum sacrarum et prophanarum seriem, à mundi origine ad praesentem annum MDCLVI in inclita Salana concinnatum a M. Wilhelmo Stratemanno Osnabruga Westphalo». Як бачимо, на титулі петербурзького видання прізвище автора надруковано з помилкою (замість двох літер «н» наприкінці слова надруковано дві літери «м» в середині). Можливо звідси в наукових публікаціях та бібліографічних описах зустрічаються декілька варіантів прізвища німецького автора «Феатрона»: Стратемман, Стратеманн, Штратеманн, Стратеман. На нашу думку, правильнішим російською мовою буде другий варіант, українською – четвертий. Праця В. Стратемана, що була надрукована вперше у 1656 р. в друкарні Йоганна Нізія в м. Йена коштом Христіана Сагера, витримала протягом XVII ст. декілька перевидань (у Рудольфштаді в 1664 та 1694 рр. коштом зазначеного Х. Сагера; в Лейпцизі та Франкфурті в 1681, 1684, 1694 рр. та ін.). У порівнянні з першим німецьким виданням в Йені 1656 р. події в петербурзькому виданні доведені до 1680 р. з певними доповненнями, за словами Г. Бужинського: «преведохомъ же сию книгу, якоже от самага автора сложена есть, ничтоже пременше, ничтоже приложивше или поубавивше». Це свідчить про те, що переклад було зроблено не з першого видання (Йена, 1656), а з пізнішого [26, с. 270]. В петербурзькому виданні пропущена передмова до німецького видання, але є присвята Петру I і Катерині – «Всепресветлейшему и державнейшему Петру Великому, Отцу Отечества, императору и самодержцу Всероссийскому и его всепресветлейшей и державнейшей вселюбезнейшей супруге Екатерине Алексеевне Всероссийского государства милостивейшей матери, достойнейшей императрице и великой государине с достойнейшим поклонением» та звернення-передмова до читача «Доброхотному истории любителю», де Гавриїл Бужинський пояснював свій погляд на історію, без знання якої, на його думку, буде хибним вивчення і природничих наук, і філософії, і медицини, і юриспруденції [8, арк. 4–6]. Праця В. Стратемана, хоча і була дещо застарілою компіляцією середньовічних історичних трактатів, не випадково привернула увагу Петра I. Наприкінці XVII – у XVIII ст. Росія перебувала під сильним впливом німецької інтелектуальної культури, а німецькі вчені та педагоги мали визначальну роль у становленні академічної науки та освіти [36, с. 205]. Особливо, що певний інтерес викликали праці протестантських авторів. До того ж, у цей час багато німецьких діячів і вчених переїжджали працювати до Росії. Ініціатором запрошення на службу до Росії кращих наукових сил Західної Європи, зокрема з Німеччини, яке пізніше переросло в

сліпе поклоніння перед усім західноєвропейським (зокрема, німецького походження), був Феофан Прокопович (1681–1736) [17, с. 116]. Створена в Росії в 1724 р. Академія наук протягом перших десятиліть майже повністю була складена з академіків німецького походження (Г. Байер, Г. Міллер та ін.), які зробили свій внесок у розвиток російської історіографії, зокрема стали авторами сумнозвісної норманської теорії. Зацікавленість німецькою освітою та наукою прогресивними діячами Росії та України була зумовлена тим, що Німеччина мала схожі соціально-економічні умови розвитку (відсталість по відношенню до Франції й Англії, засилля феодальних відносин у суспільному житті, релігійні суперечки тощо). В Німеччині панування феодально-церковної ідеології досить суттєво впливало на розвиток історичної думки, незважаючи на те, що в XVII ст. в країні значно зріс інтерес до природничих наук, філософії, історії та ін. Стійке домінування релігії зумовлювало боротьбу не між світською та церковною думкою, зокрема в галузі історії, а між різними конфесіями в середині самої церковної історіографії, в основному між протестантами та католиками. В Росії, як і в Україні, наукові праці німецьких істориків викликали в XVII–XVIII ст. значний інтерес. Ідеї та концепції німецьких мислителів суттєво вплинули на розвиток історичних і державно-політичних поглядів вітчизняних учених, зокрема професорів та вихованців Києво-Могилянської академії в напрямі розвитку теорій природного права, суспільної угоди та просвіченого абсолютизму, хоча такі поняття як «спільне благо», «всенародна користь» та ін., були відомі в Україні ще з середини XVI ст. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. теорії природного права та суспільної угоди почали пов'язувати з ідеями просвітництва і розвивати далі в напрямі оформлення концепції «філософ на троні» та просвіченого абсолютизму. Цей напрям знайшов місце в працях Феофана Прокоповича (1681–1736), Гавриїла Бужинського (1680–1731), Григорія (Георгія) Кониського (1717–1795), Михайла (Мануїла) Козачинського (1699–1755), Григорія Козицького (1724–1775), Якова Козельського (1729–1794) та багатьох інших діячів Києво-Могилянської академії [24, с. 19–20]. Формування світогляду, відомостей про культуру народів, розвиток держави і людської цивілізації відбувалося в молоді, що вчилася в різних навчальних закладах Росії та України у XVIII ст., в більшості, за німецькими науковими працями та навчальними посібниками. Так, наприклад, у XVIII ст. в Росії було видано 40 підручників зі всесвітньої історії, серед яких 60% займали переклади саме з німецьких видань. Звичайно, це впливало на формування інтелектуальної культури майбутньої еліти суспільства [35, с. 169–186]. Для перекладу вибирали апробовані праці, що перевидавалися в Західній Європі багато разів. За

підрахунками німецького історика книги Готфріда Кратца, в Росії у XVIII ст. було надруковано 12481 видання, з них 28,2% (3525 назв) іноземними мовами. Серед них німецькомовних видань – 2218 назв, що складає 62,9% від іноземних або 17,7% від усіх опублікованих книжок [16, с. 179–191]. Цікаво, що в 1708–1725 рр. іноземними мовами було надруковано лише 38 видань [25, с. 480].

Друкарня Олександрівсько-Невського монастиря, де друкувалася праця В. Стратемана, була створена за ініціативою Феофана Прокоповича у відповідності до указу Петра I від 13 грудня 1719 р. Вона почала працювати з березня 1720 р., після отримання друкарського верстата від Санкт-Петербурзької друкарні [41, с. 116]. Її продукцією переважно були кириличні видання богословської тематики, проте було й багато підручників, книжок для читання та іншої навчальної літератури. Зокрема, тут були надруковані: «Духовный регламент» (СПб., 1722), буквар «Первое учение отракам» Ф. Прокоповича (з 1720 до 1724 р. було опубліковано 12 видань цієї праці), «Грамматика словенская ...» Ф. Максимовича (СПб. 1723), «Феатрон» В. Стратемана (СПб., 1724), багато різних проповідей («слов») та ін. [19, с. 66]. Всього Олександрівсько-Невська друкарня, якою керував Степан Рудін, з 1720 до 1727 р. опублікувала 27 видань, включаючи укази, плакати, реляції тощо. В 1727 р. Олександрівсько-Невська друкарня за розпорядженням Верховної Таємної ради припинила свою діяльність. За сім років своєї роботи друкарня зробила значний внесок у розвиток просвітництва в Росії, надрукувавши багато важливих для науки та освіти того часу видань. Проте її рентабельність була збитковою. У 1725 р. вартість нерозпроданих видань в друкарні сягла 4352 крб. [19, с. 120]. Як уже зазначалося вище, видання, що друкувалися за часів Петра I невинуватно великими на той час накладками, не знаходили суспільного попиту і залежувалися в друкарнях і книгарнях. «Феатрон или Позор исторический» був надрукований накладом 1200 примірників і продавався за 2 крб. 50 коп. (трохи більше за вартість «золотого червонца», що важив 3, 47 г золота 986 проби) без оправки (тобто в зошитах), а в простій недорогій оправці за 3 крб., що дорівнювало вартості корови. Для порівняння ціни видання праці В. Стратемана можна зазначити, що середній заробіток некваліфікованого робітника складав приблизно 8 коп. на день, на які можна було купити 2–3 кг м'яса або пуд хліба, або 2–3 пляшки вина. Проте справа була не лише у високій ціні. Суспільний попит на праці подібного типу формувалася дуже повільно. Не дивно, що в 1725 р., тобто через рік після видання праці В. Стратемана, було продано 75 примірників «Феатрона», а на складі друкарні залишалося 1075 примірників, оскільки «50 роздано разным лицам безденежно» [27, с. 615]. В 1729 р. на складі в

Олександрівському монастирі було вже 933 примірники «Феатрона» на суму 1499 крб. 40 коп. («в продаж» – 2307 крб. 50 коп.) [11, с. 411]. Таким чином, за чотири роки було продано 142 примірники «Феатрона» – це за темпами продажу вдвічі менше, ніж у перший рік після видання. Тобто за п'ять років було реалізовано 267 примірників «Феатрона» (в тому числі – 50 «подносные»).

До того, як праця В. Стратемана (СПб., 1724) була надрукована кирилицею, латиномовне видання «Феатрона», як правило, замовляли в численних закордонних книготорговців викладачі, вчені, церковні та державні діячі. Так, наприклад, у листі від 8.11.1708 р., написаному латиною до книгаря Ісаака Вандербурга, український та російський церковний діяч, учений, письменник і проповідник, святий Російської православної церкви (канонізований в 1757 р.), митрополит Ростовський і Ярославський Дмитро (Димитрій) Ростовський (в миру Данило Савич Туптало (1651–1709) висловлював подяку власнику книжкової крамниці за те, що отримав від нього «Theatrum historicum» В. Стратемана [42, с. 560]. В цілому, праця В. Стратемана – це сукупність побудованих у хронологічному порядку характеристик основних історичних періодів та подій держав стародавнього світу та середньовіччя, включаючи історію римських пап, а також окремі розповіді про незначні, з точки зору пересічного європейця того часу, країни та народи. Зокрема, наприклад, історичним подіям у Росії в праці В. Стратемана було присвячено всього декілька рядків [30, с. 5–7]. Проте автору вдалося створити працю, що узагальнювала досвід історичної думки до середини XVII ст. та поєднувала основні етапи історичного розвитку з сучасністю, а також доповнити пояснення розвою історичного процесу своїми міркуваннями. Будучи протестантом, автор не міг бути цілковито об'єктивним, неупередженим, проте його праця стала гарним прикладом використання історичних обґрунтувань для вирішення певних політичних завдань. Культурне значення видання «Феатрона» полягало в тому, що освічені кола російського суспільства мали можливість ознайомитися з досвідом історичного розвитку людської цивілізації та основними подіями світової та європейської історії. Праця В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724) була однією з перших перекладених історичних праць та першим виданням підручника зі всесвітньої історії. Переклад цієї праці і видання кирилицею дозволив освіченим діячам, в більшості, православного віросповідання, які не володіли латиною, отримати уявлення про основні етапи всесвітньої історії, сприяв формуванню в Росії історії як окремої галузі науки, заклав певний фундамент для появи власних історичних концепцій і теорій, до певної міри підняв на новий рівень розвій історичної думки у східнослов'янських народів. Відомості зі всесвітньої

історії та ідеї щодо розвитку історичного процесу, які пропонувала праця В. Стратемана, складала той мінімум історичних знань, який дозволяв учням колегіумів та академій, а також освіченим діячам отримати відповідний до вимог часу та культурно-освітніх потреб російського суспільства певний рівень уявлень про розвиток людської цивілізації та історію окремих країн і народів, що сформувався в західноєвропейських країнах у першій половині XVII ст. Звичайно, праця В. Стратемана не була останнім словом західноєвропейської історіографії, проте для науково-освітніх запитів тогочасної Росії вона була достатньо важливою та актуальною і відповідала рівню розвитку історичної думки російського суспільства. Проте, в майбутньому вона не відіграла якоїсь ключової ролі в розвитку історичної науки не тільки тому, що невдовзі зазнала певних заборон, а через те, що з'явилися інші історичні праці, які мали певні науково-освітні переваги. Читачів праці оснобрюкського єпископа В. Стратемана цікавили не тільки загальні відомості зі всесвітньої історії, яскраві історичні приклади і події, але також релігійні тонкощі суперечок між протестантами і католиками та певні елементи раціоналізму, що були властиві лютеранським авторам на ранніх етапах розвитку протестантизму і робили можливим розвій критичної думки, що, в свою чергу, сприяло науковим пошукам, становленню наукового та історичного мислення. На початку XVIII ст. вчені-дослідники протестантського віровчення досягли значних наукових здобутків [17, с. 116].

Перекладач та автор присвяти і передмови до праці В. Стратемана Гавриїл Бужинський був прихильником ідей протестантизму і раннього німецького просвітництва, оскільки протестанти не настільки упереджено ставилися до наукових пошуків і більш раціонально і ґрунтовно критикували католицизм, ніж православні богослови. Завдяки науково-освітнім досягненням протестантів, активно поширювалися перекладацька діяльність, вивчення мов, осмислення і коментування текстів та критичне дослідження історичних джерел і документів, що було підхоплено, в свою чергу, від гуманістів. Новий філологічно-критичний метод гуманістів отримав стислий вигляд у латинському виразі «Ad fontes!» («До джерел!»), сенс якого викладено в праці Еразма Ротердамського (1466–1536) «Про основи освіти» (1511). Г. Бужинський, Ф. Прокопович, Л. Горка, Ф. Кролик та інші брали на озброєння для боротьби з католицизмом різноманітні реформаційні ідеї та теорії. Вони так само, як і протестанти Західної Європи, виступали за спрощення релігійної обрядовості та обмеження світської діяльності церкви [17, с. 119].

У XVII – на початку XVIII ст. в поясненні розвитку історичного процесу продовжували домінувати теорія божественного приречення

та концепція «чотирьох монархій», проте ще в італійських гуманістів у XVI ст. з'явилося поняття «середні віки» (з лат. «medium aevum») та було намічено розподіл всесвітньої історії на стародавню, середньовічну та нову. Перший дослідник, що використав у назві своєї праці поняття «середні віки», був німецький історик Христофор Целларій (Целларіус, Келлер) (1634–1707), який у праці «Історія середніх віків» (Йена, 1698) увів періодизацію гуманістів у сферу історичної науки, хоча в основі періодизації залишалися події та факти християнської історії. Так, наприклад, початок середніх віків обумовлювався отриманням свободи християнського віросповідання (Міланський едикт 313 р.) від імператорів Костянтина I (Великого) (272–337) та Ліцінія (263–325), що сприяло становленню християнства як офіційної релігії Римської імперії.

У своїй праці «Феатрон» В. Стратеман продовжував розвивати середньовічну концепцію «чотирьох монархій», згідно з якою критерієм поділу всесвітньої історії була монархія-гегемон, наддержавна, яка значною мірою визначала напрям міжнародної політики. Зазначена концепція була чітко сформульована В. Стратеманом у своїй передмові до німецького читача «Феатрона», де автор пояснював також розподіл історії за династіями, з яких три перші відносилися до першої монархії [1, р. 8–10]. Проте концепцію В. Стратемана складно було в чистому вигляді адаптувати до російських реалій в зв'язку з тим, що Росія не мала відношення до «Четвертої», «Римської монархії», на культурному ґрунті якої сформувалися західноєвропейські держави. У передмові до «Феатрона» Г. Бужинський порівнював і поєднував періодизацію біблійної історії, поділивши її на шість періодів, зі світською періодизацією, запропонованою В. Стратеманом. Два перших періоди біблійної історії, що були виділені Г. Бужинським («Правление патриархов» і «Героический»), передують Вавилонському царству, тобто знаходяться поза межами періодизації В. Стратемана та концепції «чотирьох монархій». Третій період біблійної історії – від Саула до Вавилонського полону і першого зруйнування Єрусалимського храму, так званий «Царский», співпадає з розквітом Ассиро-Вавилонської монархії. Четвертий період – «Гегемонический» – правління «князей и архиереев по пленении вавилонском во время вторые Персидские монархии, даже до Макковейского господствования». П'ятий період – «правление Макковеев» – співпадає з Греко-Македонською монархією. Шостий період – «Деспотический» – правління Ірода та римлян співпадає з існуванням «Четвертої», «Римської монархії» [8, арк. 4–6]. До того ж, В. Стратеман розподіляв всесвітню історію, яка складалася у нього з «истории священнаго писания и гражданской», на 10 «исходов» (періодів) від початку світу до початку Нового часу. Кожний «исход» тривав

400 років. У розділі «Мира начало» за біблійним переказом розповідалося про створення світу і людини. Виклад історичних подій починається з 1-го року, який віднесений до часу Ноя (1-й «исход»). 2-й «исход» – Авраамов, 3-й – ізраїльтян, 4-й – «царей израильских», 5-й – іудеїв, 6-й – «вожду сушу Христу Господу», 7-й – «христіан», 8-й – «германов», 9-й – «валденсов», 10-й, «исход» – «лютеранов» був зумовлений діяльністю ініціатора Реформації, богослова і перекладача Біблії німецькою мовою Мартіна Лютера (1483–1546). До речі, про походження слов'ян В. Стратеман мав традиційні середньовічні уявлення і зазначав, що від біблійного онука Ноя – Мешеха (Мосоха) беруть свій початок різні народи, в тому числі московіти. Ця думка властива більшості істориків XVII ст.

У XVII–XVIII ст. історичний час сприймався повністю як біблійно-міфологічний. При цьому біблійна міфологія поставала в химерному поєднанні з античною. З давніх часів існували різноманітні ідеї періодизації розвитку людства, що поєднували історичні та міфологічно-біблійні події. Так, наприклад, у другій половині XVIII ст. відомий німецький юрист Ф. Г. Дільтей (1723–1781), що з 1756 р. працював в Росії і був першим тут професором права, в своїх лекціях і навчальних посібниках подавав різні види історичної періодизації, зокрема він пропонував розділити історію «на сім століть»: I століття – від створення світу до потопу (1657 років); II століття – від закінчення потопу до смерті Авраама в 2083 р. (426 років); III століття – від смерті Авраама до визволення ізраїльського народу з єгипетського рабства в 2513 р. (430 років); IV століття – від звільнення з рабства до моменту повного завершення будівництва храму Соломона в 3000 р. (487 років); V століття – від створення храму до остаточного полону ізраїльського народу в 3468 р. (468 років); VI століття – від свободи, наданої ізраїльтянам Кирилом, до Різдва Ісуса Христа в 4000 р. (532 роки); VII – від Різдва Ісуса Христа до 1762 р. Він також знайомив студентів з існуванням розподілу історії на дві частини: до Різдва Ісуса Христа (час Старого заповіту, або Стародавня історія) і після Різдва (час Нового заповіту, або Нова історія) [14, с. 19]. У своїх лекціях Ф. Дільтей зазначав, що були й інші періодизації історичного процесу. Так, наприклад, слідуючи за думкою римського вченого-енциклопедиста Марка Теренція Варрона (116–27 рр. до н. е.), він зазначав, що історичний час можна розділити на «темне і несправжнє» (від творіння людини до потопу); «нечуване» (від потопу до Олімпійських ігор) та «історичне» (від Олімпійських ігор до нашого часу). Існували також періодизації історичного часу за традицією «стародавніх поетів», які розглядали історичний процес як зміну «золотого», «срібного», «мідного», «залізного» століть [4, с. 20]. Міфологічні та біблійні події майже до кінця XVIII ст. у свідомості

освічених людей були тісно переплетені з історичними подіями, а інколи вони повністю зливалися. Використання міфологічних та біблійних відомостей як історичного джерела було методологічною основою також і вітчизняних мислителів XVII–XVIII ст.

Перехід Росії на початку XVIII ст. на «європейський час» продемонстрував, що молода імперія була не менш «європейською країною», ніж усі інші. Для підтвердження цього положення в Росії пропагувалися і вивчалися історичні праці західноєвропейських авторів, де згадувалася Росія в руслі європейської історії [3, с. 24–25]. Однією з них була праця В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724). Проте більш цікавою та змістовною, по відношенню до змісту цього видання з точки зору розвитку вітчизняної історичної думки, була передмова Гавриїла Бужинського, де він розвивав свої думки про значення історичного знання. Підкреслюючи практичну користь історії і вважаючи її основою багатьох наук, у тому числі й «євангельского учения», Г. Бужинський зробив важливий висновок про необхідність розширення кола досліджуваних проблем історії – вивчати не тільки «царствия», але й «народы». Таким чином перекладач і дослідник створював теоретичні передумови для подальшого переходу історіографії від опису історії держав до опису історії народів та суспільства [29, с. 98]. Основні положення Г. Бужинського про роль дослідження історії, що були викладені в передмові до праці В. Стратемана, полягають у: першорядному значенні вивчення історії по відношенню до інших наук; історичному підході у дослідженні будь-якого питання; необхідності доведення історичних подій загальної історії до сьогодення; новому поясненні цивільної історії, де висувалася ідея дослідження історії народів, про що в своїй передмові «Доброхотному истории любителю» Г. Бужинський писав, що «гражданская история исследует о народах и их началах, населениях и переселениях, о делах во время брани и мира, о лицах и их добродетелях и пороках, о монархиях и их состояниях и падении, о царствиях и их начале и окончании, о обществах и их возрастании и пресечении, купно же о вере о бозех языческих, о временах и властителях во времена оная и о сим подобном» [8, арк 4–5].

У присвяті коронованим особам до видання «Феатрона» Г. Бужинський писав, що «все учение на историческом познании основано ... Книга же сия, понеже сицевыми примерами преисполнена есть правильно и истинно Позор наречена, се бо есть феатров и позоров намерение, да видяши подвизаются ко благому, отвращаются же от злодеяний: все сие пред очеса представляет Позор сей: изъясляет за добродетели мздовоздаяние Божие, показывает же за злодеяния страшныя казни его же. И это вьщше: увидит всяк в сем Феатроне всея жизни своея состояние, обрящет примеры, им

же подражати и их же устраняться долженствует» [8, арк 4]. Пояснюючи користь від вивчення історії, що підтверджувалося висловами з праць Цицерона, апостола Павла, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Г. Бужинський в передмові до праці В. Стратемана розвивав ідею структури історичного дослідження – так зване «разделение четверугубое», яке, як і ідеї періодизації, запозичив в автора. На думку Гавриїла Бужинського, будь-яке історичне дослідження має включати такі розділи (напрями): топіку або історію окремих країн і народів, з описом їхнього місця проживання, економіки і т. п.; хронологію або літочислення; генеалогію або родовід – послідовну зміну родів, племен, народів, прізвищ; прагматологію або опис подій. Пояснюючи зазначені розділи, Г. Бужинський писав, що топіка – «егда описует стран и мест положение, морь начала и окончания, где лежит Азия, где Африка, где Европа и новоизобретенная часть света Америка, какового состояния жители, земли плодоносие, горы и сим подобная»; хронологія – «егда же исчисляет времена»; генеалогія – «егда изъясляет домочадства, колена, роды и племена отческия»; прагматологія або «деесловие» – «егда описует вещи содеянные и действия славных мужей» [8, арк 4]. Основний зміст «Феатрона» В. Стратемана складався з «прагматології». Ці напрями (розділи) історичного дослідження виокремилися пізніше у допоміжні історичні дисципліни. В передмові до «Феатрона» Г. Бужинський надавав також пояснення, чому саме ця праця Вільгельма Стратемана вибрана для перекладу: «хоть имать творца протестантския веры, обаче в словах умереннаго, и яко кратшия повсюдныя истории доселе не видехом» [8, арк 5]. В цих словах є певний натяк на недоліки як іноземних, так і вітчизняних істориків та відсутність належних праць з всесвітньої історії [10, с. 36]. Г. Бужинський попереджав читача, що літочислення в книзі не грецьке, а «творец книги лютеранской веры епископ оснобрюкский». Також він зазначав, що в багатьох вітчизняних учених (зокрема, в Стефана Яворського), які не мають можливості ознайомитися з певним колом джерел, є певні некритичні запозичення з сумнівних джерел та непевних історичних праць [27, с. 330]. Г. Бужинський в передмові проаналізував також деякі недоліки відомих праць видатних учених минулого. Так, наприклад, в праці «Деянїя церковныя и гражданскія ...» (М., 1719) Цезаря Баронїя Г. Бужинський відмічав багато неузгоджених відомостей, що стосувалися православної віри. Щодо католицького кліру та діяльності римських пап ієромонах Гавриїл писав так: «В сем Позоре истинно увидивши читателю каковыи бяху Папы, житие и поведение их, и уразумеши, таковыми они суть, каковы их доброжелатели и воинственники пред неученым миром словами, пред учеными же писаниями прославляют» [8, арк 5]. Таким

чином, читач «Феатрона» краще може дізнатися про діяльність римських пап за працею В. Стратемана, а не за працею кардинала Цезаря Баронія, який «везде папе воинствует, срам и бесчестие его покрывает». Певною мірою інтерес до праці В. Стратемана був зумовлений тим, що автор, – історик-протестант, – критикував папську курію за її прагнення насадити свою волю світським монархам. Як вже зазначалося, в Росії в даний період відстоювався примат світської влади над духовною. Для Г. Бужинського як православного ієрарха і вихідця з України було важливим піддати критиці католицизм і викрити діяльність римських пап у зв'язку з тим, що останні постійно посягали на православну церкву, використовуючи такий важіль, як унія. Релігійні важелі мали визначальне значення при зверненні до праці В. Стратемана і для грузинського історика, географа і картографа, сина царя Картлі Вахтанга VI Багратіоні, Вахушті Багратіоні (1696–1757), який у 1740 р. переклав «Феатрон» з російської мови грузинською, оскільки праця протестантського історика пропонувала розгорнуту полеміку з католицизмом, що було на часі для грузинського суспільства, де католицькі місіонери набували все більшого впливу [18]. Проте головною перевагою «Феатрона» було те, що праця В. Стратемана розкривала основні етапи і події «повсюдної» (всесвітньої) історії.

Видання «Феатрона», праці протестантського автора, було б неможливим у Росії без активної підтримки Петра I, який брав безпосередню участь у виборі, підготовці до друку, перекладі та редакції багатьох західноєвропейських наукових праць та якого не засмучувала конфесійна приналежність того чи іншого автора. Якщо зустрічалися розбіжності у віровченні в порівнянні з православною вірою, про це попереджалося в передмовах до того чи іншого видання. В передмові до «Феатрона» Г. Бужинський писав про велику шкоду, якої зазнає держава від релігійного обскурантизму та конфесійної ворожнечі. На його думку, різниця в релігійних переконаннях не повинна перешкоджати спілкуванню вчених, розвитку наук, освіти, книгодрукування. Відсутність в Росії достатньої кількості вчених, філософів, риторів, поетів Г. Бужинський обґрунтовував тим, що діячі мистецтва та науки переслідувалися в країні з релігійних міркувань. Неможливість появи в Росії книги, подібної до праці В. Стратемана, Г. Бужинський пояснював також відсутністю достатньої кількості бібліотек і видань латинською, грецькою, російською та іншими мовами, невіглаством та убогістю [8, арк 5]. В своїй передмові Г. Бужинський показав, як у сучасній йому історичній думці досить повільно протиставлялися нові ідеї та тенденції розвитку історичної науки застарілим традиціям і догматам церковної історії. Гавриїл Бужинський закликав освічених православних читачів відмовитися від свого

«обыкновения, еже книг иностранных не читати», подолати відчуження до праць античних авторів як язичницьких. Посилаючись на авторитет «отцов церкви», які «не токмо в христіанских, но и в язических книг чтения обучатися повелевают», автор передмови до праці В. Стратемана закликав залучатись до читання західноєвропейської літератури, зокрема книг з історії, всіх освічених (православних) діячів, навіть попри те, що хронологія подій, прийнята на Заході, не співпадала з православною. Г. Бужинський намагався якомога докладніше передати всі відомості книги, незважаючи на те, що праця була написана в різко протестантському дусі, що згодом і призвело до її заборони, головним чином, за неповажні відгуки про отців церкви.

У 1727 р. в минулому викладач Києво-Могилянської академії та колишній товариш Ф. Прокоповича архімандрит новгородського Юр'єва монастиря єпископ Маркел (в миру Микола Радишевський (Радишевський) (помер у 1742 р.) подав імператору Петру II (1715–1730) «всепокорное доношение», де писав, що «Феатроны книга весьма соблазнительная и православию противная своею историею... И таковым новоизданным книгам еретическим велено указом обучатися, и в церквах читать, и наставленникам, также и детям, где ни есть школки, наизусть учить, а таковым учением, паче же когда кто протолкует, мнозии имуть кальвинскою и люторскою повредитися ересию и от Церкви святой отпасти... О сем доношу и о таковых Церкви святой противных книгах извещаю: да повелит Ваше величество онии новоизданныи книги... по освидетельствовании прямою и правдивом, онии книги отрыгнуть от Церкви святой и вничтожить, дабы Церковь святая и православная никакими еретическими учениями не повреждалася» [цит. за: 27, с. 496–497]. Проте час на заборону цієї праці ще не прийшов, оскільки Ф. Прокопович у цей час ще мав певний політичний вплив, і репресій зазнав сам викривач.

У Росії в період «дворцовых переворотов» (1725–1762) деякі видання, що були надруковані в першій чверті XVIII ст., зазнавали певних заборон та навіть нищення. Під час царювання Анни Іоанівни (1730–1740), в 1738 р. було наказано відібрати та знищити обидва видання «Введения в историю Европейскую» С. Пуфендорфа, проте в період правління Єлизавети Петрівни, в 1743 р. зазначену працю було дозволено продавати та тримати вдома [27, с. 325]. В 1740 р. було заборонено працю Б. Фонтенеля (1657–1757) «Разговоры о множестве миров» (СПб., 1740), яка тільки вийшла друком. У царювання Єлизавети Петрівни (1741–1761) великий вплив на правління державою, особливо в області церковного управління, мали брати Розумовські, оскільки імператриця мала таємний шлюб (1742) з півчим

хору Олексієм Розумовським (1709–1771), який потім став титулованим князем Священної Римської імперії і графом Російської імперії (1744) та російським генерал-фельдмаршалом (1756). Брати Олексій та Кирил Розумовські мали велику повагу до пам'яті Стефана Яворського (1658–1722) та відносилися досить ворожо до ідей Феофана Прокоповича. Тому за часи царювання Єлизавети Петрівни на високі державні посади стали призначати осіб, що ворожо ставилися до просвітницьких прагнень Ф. Прокоповича. Звільнення Росії від німецьких фаворитів та «біронівщини», загостривши й без того тоді сильний дух релігійної нетерпимості, мало також негативні наслідки. Несприйняття німецького просвітництва перекинулося на відношення до всієї європейської науки. Православний єпископ Амвросій Юшкевич (1690–1745) звинувачував німців у тому, що вони навмисно уповільнювали розвиток освіти в Росії та пригноблювали російських учнів Петра I. Отримавши в свої руки цензуру, Синод почав з того, що подав в 1743 р. до підпису імператриці указ про заборону ввозити до Росії книги без попереднього перегляду в Синоді. Проти проекту цього указу виступив канцлер, граф М. П. Бестужев-Рюмін (1688–1760), який намагався переконати Єлизавету Петрівну (1709–1762) в тому, що не тільки заборона, але й затримка іноземних видань у Синоді шкідливо вплине на просвітництво та радив звільнити від цензури праці історичні та філософські, а переглядати тільки богословські. Проте порада канцлера не була почута – продовжували забороняти видання та використання багатьох світських книг [6, с. 808]. Через шість років (1749) заборонили працю В. Стратемана, оскільки переклад був зроблений без відповідних пропусків «лютеранския мнения, выходки против католиков и даже некоторых отцев церкви». «Феатрон или Позор исторический» було наказано відбирати та відправляти в Олександрівський монастир. У 1749 р. в указі імператриці про вилучення з використання видання «Феатрон» повідомлялося, що «Ея Императорское Величество повелеть соизволила: книги Феатрон исторический все у кого есть собрать отовсюды в Святейший Синод, о том куда надлежит послать с найкрепчайшим подтверждением указы. И во исполнение онаго [...] командам каждой в своих ведомствах указами немедленно публиковать, с таковым найкрепчайшим подтверждением, чтоб ведомства их как духовныя так и светския персоны означенныя книги имянуемыя Феатрон или позор исторический, которая с латинскаго на российской язык переведена префектом Иеромонахом Гавриилом, и в александроневском монастыре напечатана в 1724 году, у кого оныя есть приносили и отдавали епаршеския в консисториях, ведомства ж ставропигиальных лавр и монастырей в тех лаврах и монастырях, а протчия в своих командах

без удержания, и где сколько оных собрано будет, те все при реестрах присылать в Святейший Синод, а чтоб и из Правительствующаго Сената во все губернии и провинции к губернаторам и воеводам, и в протчия куда надлежит светския команды, с найкрепчайшим подтверждением посланы были указы, дабы потому ж те печатныя книги от тех у кого оныя ныне имеются по силе вышеозначеннаго Ея Императорскаго Величества высочайшаго имянного указа отбираны, и в Святейший Синод немедленно присылаемы были, и ни у кого б ни под каким видом остатся не могли. Того ради по указу Ея Императорскаго Величества, Правительствующий Сенат приказали: во всем государстве публиковать печатными указами, дабы светския всяких чинов люди у которых вышеобъявленные книги имеются, и в рядах для продажи находятся, оные б все немедленно объявляли в Москве в Святейшем Правительствующем Синоде, а в Санктпетербурге в канторе Святейшаго Правительствующаго Синода, а в губерниях и провинциях и в городех и в протчих местах в губернских воеводских и протчих канцеляриях и судных местах, а из тех мест те книги отсылать в Святейший Правительствующий Синод, и онаго в кантору немедленно, а ежели кто тех книг не объявит, а после сыщется, и за то те люди штрафованы будут по указом неотменно; чего ради о вышеписанном чтоб партикулярные люди те книги объявляли, и неведением впредь отговорки чинить не могли, во всем государстве в народ сим указом и публикуется» [цит. за: 11, с. 1026–1027]. За розпорядженням Синоду книга вилучалася як з духовних, так і зі світських зібрань. Відібрані примірники «Феатрона» зберігалися деякий час в Олександрівському монастирі [30, с. 4]. Певна частина видань «Феатрона» надійшла з Лівобережної України. Є відомості про те, що з Києво-Печерської лаври надійшло 8 примірників «Феатрона», з Чернігівської консисторії – 7. Вони належали, в більшості, представникам православного кліру та козацькій старшині. Так, наприклад, «Феатрон» мали чернігівський єпископ Амвросій, бунчукові товариші Іван Черниш, Яков Оболенський, лохвицький сотник Кирило Коченевський. Ця книга також знаходилася в Генеральній військовій та Охтирській полковій канцеляриях [13, с. 301]. В Росії, переважно, власниками «Феатрона» були ченці та представники духовництва, серед яких багато було вихідцями з України. Так, наприклад, зі Свято-Троїцької Сергієвої лаври надійшло вісім книг, що належали келарю в 1744–1745 рр. Троїце-Сергієвої лаври Федору (чернече ім'я – Феофан) Чарнуцькому (1704–1780); префекту соборному, настоятелю-ігумену Троїце-Сергієвої лаври в 1758–1761 рр., ієромонаху Кирилу Лящевецькому; ієродиякону, келарю Троїце-Сергієвої лаври в 1753–1758 рр. Інокентію Паскевичу (1722–1804); вчителю Василю Чепельському. Є відомості, що

три книги були у тверській духовній семінарії, по одній – у книжкових зібраннях іркутського єпископа Інокентія та тобольського митрополита Сільвестра [12, с. 316-317].

Більшість примірників накладу «Феатрона» було знищено. Пізніше книгу дозволили до продажу, однак були вилучені присвята і передмова Г. Бужинського. [37, с. 27]. Проте, незважаючи на заборону та знищення більшої частини накладу, деякі примірники «Феатрона» час від часу продавалися в книгарнях і в наступному ХІХ ст. За відомостями російського історика, літературознавця, академіка П. Пекарського (1827–1872), видання «Феатрона» (СПб., 1724) можливо було ще в середині ХІХ ст. знайти «гораздо легче, нежели другие петровские издания, хотя и не подвергшиеся запрещению» [27, с. 329]. Почасти це пояснюється великим накладом видання «Феатрона». Описи деяких примірників видання праці В. Стратемана зустрічаються в книгознавчих працях радянських учених і бібліофілів. Так, наприклад, у примірнику «Феатрона», що належав письменнику, історичу, краєзнавцю О. С. Маркову, який разом з іншими книжками своєї бібліотеки подарував у 1990 р. працю В. Стратемана Астраханському історико-архітектурному музею-заповіднику, збереглася передмова та присвята Г. Бужинського [21, с. 26]. На зворотному боці обкладинки його примірника «Феатрона» є такі власницькі записи (провенієнції): «Из книг диакона Петра Вразева. 1817 года ноября 13 дня», «Из книг псаломщика Капустиноярской Троицкой церкви Царевского уезда Иоанна Михайлова Троицкого». Цікаво, що така рідкісна книга потрапила в невелику церкву Астраханської губернії.

Згадуючи про «Феатрон или Позор исторический» В. Стратемана, відомий естрадний актор, книгознавець і книголюб М. П. Смирнов-Сокільський (1898–1962) зазначав, що «полные, не поврежденные экземпляры, хоть и не принадлежат к числу величайших петровских редкостей, могут рассматриваться, как чрезвычайно счастливые находки. Обычно встречающиеся экземпляры «Феатрона» все без предисловия» [37, с. 27]. Незважаючи на те, що пропонуване видання і не належить до найбільших раритетів петровського періоду, вже наприкінці ХІХ ст. неушкоджений «Феатрон» В. Стратемана (СПб., 1724), що мав би присвяту та передмову, був досить рідкісною книгою, яку розшукували букіністи по книгарнях та торгових ринках. «Феатрон» В. Стратемана увійшов до каталогу антикварних рідкісних книг «Русские книжные редкости: Опыт библиографического описания редких книг с указанием их ценности» М. І. Березіна (Часть II. – М., 1903) [7]. Сьогодні неушкоджене, в гарному стані видання праці В. Стратемана (СПб., 1724) – вельми рідкісна книга, яку можна знайти лише в деяких приватних книжкових колекціях та в

окремих бібліотеках України, зокрема у фонді відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ) та у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Примірник НПБУ можна вважати надзвичайною знахідкою, оскільки окрім гарного стану він має неущокожений титульний аркуш, присвяту і передмову Г. Бужинського. Титульний аркуш, виконаний в техніці гравюри на міді, має такий вигляд: зверху над заголовком – Христос у вигляді доброго пастиря, внизу під заголовком – Божа матір з немовлям та панорама Петропавлівської фортеці та Олександрівської лаври, ліворуч – зображення Ноя, Мойсея та лицаря з мечем і хрестом (можливо, за прототип було взято зображення римського імператора Костянтина I Великого (272–332), праворуч – зображення Авраама й Авеля, царя Давида з гусями та лицаря в короні, з мечем та книгою в руках (можливо, за прототип було взято зображення імператора Карла Великого (747–814). В описі «Феатрона», запропонованому в «Сводном каталоге русской книги кирилловской печати XVIII века» (М., 1968), укладачі А. Зернова та Т. Каменева зазначають, що існує два варіанти мідьориту (або мідериту, тобто гравюри на міді) титулу, що майже не відрізняються один від іншого (в другому варіанті титулу текст вихідних відомостей частково заштриховано) [33, № 1359]. Можливо, титул вирізав гравер Пітер Пікарт, разом з яким працювали майстри О. Зубов, О. Ростовцев та його учні: Мякішев, Матвеев, Любецький, що малювали в другому і третьому десятиліттях XVIII ст. в Санкт-Петербурзі [31, с. 73–74]. Проте більшу ймовірність має припущення про те, що мідьорит для титулу «Феатрона» виконав О. Зубов, відомий як автор славнозвісної гравюри на міді «Панорама Петербурга» (1716). Перша третина XVIII ст. – це найбільш важливий період історії гравюри на міді в кириличній книзі. Саме в цей час у російське книгодрукування впроваджувалася порівняно нова для російської книжкової справи техніка поглибленої гравюри. До відкриття друкарень у Петербурзі в другому десятилітті XVIII ст. (до 1725 р. в Петербурзі діяло чотири друкарні), в кириличному книгодрукуванні, в тому числі з гравюрами на міді, на початку XVIII ст. спеціалізувався лише Московський друкарський двір (з 1721 р. Московська Синодальна друкарня). Для московських видань кириличного шрифту працювали такі гравери, як Пітер Пікарт, Михайло Карновський, брати Іван та Олексій Зубови, Василь Томілов [34, с. 252]. Санкт-Петербурзька друкарня («Государева письменпечатня»), що існувала з 1711 по 1727 р., надрукувала всього два кириличних видання з гравюрами на міді. В друкарні Олександрівського монастиря, що працювала в період з 1720 по 1727 р., було надруковано лише одне кириличне видання з гравірованим на

міді титульним аркушем – це праця В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724).

Примірники видання праці В. Стратемана, що зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (усього вісім), відрізняються не тільки оправами та провенієнціями, а й видавничими ознаками титулу. Так, наприклад, на титулі одного з примірників «Феатрона» (шифр: Кир. 4519 п) гравюра на міді вирізняється від інших не тільки штрихуванням, як про це зазначають у «Сводном каталоге русской книги кирилловской печати XVIII века» (М., 1968) укладачі А. Зернова та Т. Каменева [33, № 1359], а й такими деталями: внизу праворуч намальовано маленького човна з

трьома веслярами і прапором; немає штрихування перед будівлею Олександро-Невського монастиря; відмінності в зображенні будівлі Олександро-Невського монастиря (інші деталі даху, вікон); внизу ліворуч в човні намальовано більше веслярів; ліворуч відсутній місток на набережній. Окрім того, на цьому примірнику «Феатрона» на зворотній стороні нижнього форзацу на півсторінки є записи латиною «De Ente» («Про буття»). Форзац мармуровий, рожевого кольору. Перед титулом вклеєно аркуші паперу з водяним знаком посередині: «ХН». Оправа: картон, обтягнутий шкірою із золотим тисненням рослинного орнаменту. Корінець з п'ятьма бинтами з блінтовим тисненням рослинного декору, з назвою «Феатрон» та з бібліотечними наклейками зверху та знизу.

Наступний примірник «Феатрона», що зберігається у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (шифр: Кир. 4520 п), має плоский корінець із золотим геометричним орнаментом, зверху на червоному тлі назва «Феатрон или Позор исторический». Форзац мармуровий, коричневого кольору. На аркуші перед титулом є філігрань (водяний знак) «L.G.L.». Тут таки є бібліотечний шифр чорним чорнилом «Муз. С. 514», що, можливо, свідчить про те, що книга належала бібліотеці Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (1872–1919), де на початку ХХ ст. зберігалася близько 30 тисяч пам'яток духовної та матеріальної культури. До того ж, поруч є другий шифр зеленим чорнилом «В ХХХІІІ 1/15», що було характерно для маркування книжок фондів бібліотеки Київської духовної академії (1819–1919).

Цікавим є примірник «Феатрона» (шифр: Кир. 4522 п), що не має друкарського титулу, проте замість нього зроблено титул «від руки» – спроба відтворення гравюри на міді пером та фарбою. На малюнку немає тільки фігур людей в овальних медальйонах. На другому аркуші є нерозбірливий запис. Чітко можна ідентифікувати тільки слово «Пирятин». На посттитулі внизу написано «п. Долушкав», на четвертому аркуші такий запис: «Называется Феатрон. Ис книг жалобщика Пирятинского Пиллипа Якубовского продана 1788 года июля 20 Григорию Чижевскому». Є численні маргіналії.

На іншому примірнику «Феатрона» (шифр: Кир. 4529 п), що зберігається у фондах НБУВ, на верхньому форзаці є два записи. Перший – «1 Р. 301. Из числа книг библиотеки Киево-Михайловского монастыря. Переплетена вновь в 1808 году иждивением нижеподписавшегося. Ириной Епископ Чигиринский». Ириной Епископ Чигиринський – це видатний вітчизняний учений-енциклопедист, просвітник, церковний діяч, архієпископ, астроном, професор Києво-Могилянської академії, що понад 20 років викладав арифметику, алгебру, геометрію, астрономію, граматику, поезію, філософію, богослов'я, теологію, архітектуру, німецьку мову, а в 1803–1804 рр. був її ректором – Іван Якимович Фальковський (1762–1823), який в 1807 р. хіротонісаний (висвячений) на єпископа Чигиринського, а з 1813 р. – був коадьютором (єпископом-помічником) Київської митрополії, до якої відносилось також управління Золотоверхим Києво-Михайлівським монастирем. Другий запис вже іншим почерком – «Из числа книг библиотеки Киево-Михайловского монастыря. 1864 г. марта 8».

Є провенієнція й на примірнику «Феатрона» (шифр: Кир. 4528 п), що має на верхньому форзаці такі записи: латиною «*Omnia sponte fluant, absit violentia rosam*» («Хай все тече само по собі, тільки не розквітало б насилля»), іншим почерком – «Книга Феатрон Свято-Благовещенского монастыря Архимандрита Исайи». Є власницький запис, що написаний по складах, а далі – по одному слову на кожному аркуші від другого до 34-го (деякі слова написані нерозбірливо): «*Ex libris Commisarii [...] сию книгу нарекаемую Феатрон исторический уступил за свою цену моему другу [...] Хитяев Варлааму Осиповичу Ларину и пописаху свою роков [...] отлучении лета Христова 1733 года декабря 14*». На нижньому форзаці такі написи: «Сия книга Стефана Головачева», «1725-го декабря 28 Павел Олценский сию книгу Феатрон у Стефана Артемьевича Головачева дану III рубля».

І останній примірник «Феатрона» з фондів відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, на якому хотілося б зупинитися, має дерев'яні дошки оправи, обтягнуті шкірою з рослинним орнаментом і золотим

тисненням (шифр: К. Вітта № 66), що дає можливість припустити, що оправа зроблена, скоріше за все, в першій половині XVIII ст. Проте на верхній кришці оправи зверху і знизу в рамці золотим тисненням написано «Книга Библия», що свідчить про те, що оправа могла бути використана набагато пізніше або її власник таким чином намагався приховати зміст книги. Корінець з п'ятьма бинтами з золотим тисненням рослинного орнаменту. Оправа має бронзові застібки із зображенням хреста. Форзац зроблено з паперу початку XX ст. (приблизно 1910–1917). На форзаці наклеєна вирізка про видання «Феатрон» з газети чи з каталогу рідкісних книг або з преїскуранта аукціону, де зазначена ціна книги – 25 крб. Тут таки є частина відрізаного екслібриса чи іншого знака. На нижньому форзаці записи про зміст книги зі вказівками сторінок. За маргіналіями можна припустити, що власником книги була духовна особа. На другому аркуші є напис «от. Геннадій». На титулі тим самим почерком: «от. Геннадій» та праворуч верхня частина аркуша відірвана (скоріше за все, з ім'ям попереднього власника).

Майже всі примірники «Феатрона», що зберігаються у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, в гарному стані, з титулом, присвятою, передмовою. Більшість з них мають оправа з картону, обтягнутого шкірою з блінтовим тисненням рослинного орнаменту. На корінці в більшості примірників зверху блінтовим тисненням написано назву «Феатрон исторический» або «Феатрон» та елементи декору. Видання прикрашене заставками, кінцівками та має інші набірні прикраси. Текст надрукований фарбою одного кольору з використанням шрифту різного розміру (більшим розміром (кеглем) шрифту надруковано початок кожного року, а у викладі подій – залежно від важливості фактів) [26, с. 270]. У виданні наприкінці книги є покажчик «Реестр тако имен яко и вещей в книзе сей содержащихся, удобнейшаго ради их обретеня, по алфавиту собранный» та «Погрешения типографская исправленная». Наявність абеткового покажчика імен і предметів полегшувала використання видання «Феатрона» з навчальною метою.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що кожний примірник видання праці В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724), що зберігся до наших часів, має власну історію побутування. Вивчення історичної долі кожного з них може стати цікавим науковим дослідженням з історії розповсюдження та використання праці В. Стратемана, визначення кола її читання та місця в тематичному складі книжкових зібрань та бібліотек. Аналіз провенієнцій на примірниках запропонованого видання, а також листів, наукових публікацій тощо дозволяє стверджувати, що «Феатрон» перебував не тільки у фондах

великих бібліотек установ (у більшості, монастирів та навчальних закладів), але й в книжкових зібраннях приватних осіб (державних та церковних діячів, магнатів, військових, купців, учених і викладачів, заможних міщан). Ймовірно, значна частина видання до 1749 р. знаходилася у фондах бібліотек навчальних закладів, оскільки праця В. Стратемана «Феатрон» (СПб., 1724) була першим у Росії офіційним підручником зі всесвітньої історії, попри те, що історію як самостійну навчальну дисципліну почали викладати тільки в 1770-х роках, а до цього часу її вивчали в курсі риторики.

За темпами поширення видання праці В. Стратемана за перші п'ять років після опублікування можна припустити, що за 25 років вільного продажу книги (до заборони її в 1749 р.) було розповсюджено значно більше половини примірників накладу видання (близько 900), що відбувалося в умовах, коли історичні праці ще не знаходили відповідного суспільного попиту, який продовжував у першій половині XVIII ст. формуватися та не набув ще достатнього розвитку для споживання, в більшості, надлишкових накладів наукових видань. Праця В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724) розповсюджувалася не тільки в книгарнях великих міст, але й потрапляла в провінції, у невеличкі міста і містечка, зокрема України, про що залишилися відповідні відомості. Разом з передмовою Г. Бужинського вона справила значний вплив на формування в Росії історичної думки та історичної науки в цілому, сприяла зародженню критичного ставлення до історичних джерел, становленню національної самосвідомості, а також сприяла розвою попиту на історичну книгу. Переклад праці В. Стратемана і видання кирилицею дозволили різним освіченим представникам православного суспільства отримати основні відомості про події всесвітньої історії та розвиток історичного процесу, заклали певні умови для появи російських історичних концепцій і теорій соціального розвитку. Хоча відомості зі всесвітньої історії та ідеї розвитку історичного процесу, які пропонувала праця В. Стратемана, відповідали західноєвропейському рівню історичних знань середини XVII ст. і не були останнім словом західноєвропейської історичної думки, проте для Росії, що відставала від рівня розвитку передових країн Західної Європи у багатьох сферах життя, вони відповідали вимогам науково-освітніх запитів та суспільного розвою, які формувала держава в першій чверті XVIII ст. політикою «суцільних» реформ. Праці з історичної тематики, що створювали або перекладали та друкували в Росії в зазначений період, зокрема праця В. Стратемана, в цілому відповідали державним інтересам і сприяли реформам та нововведенням Петра I. Вони були одночасно і складовою, і результатом просвітницької діяльності Петра I та його

реформ. Формування історичної науки в Росії у XVIII ст. відбувалося разом з опрацюванням західноєвропейських праць зі всесвітньої історії, з'ясуванням об'єктивних закономірностей розвитку історичного процесу, відповідним аналізом і розробкою певних концепцій розвитку історії, осмисленням її сутності і значення, вивченням історичної теорії та методології історичного дослідження. Наприкінці XVII – у XVIII ст. в Росії до цих процесів, як правило, було залучено багато діячів та вихованців Києво-Могилянської академії (Г. Бужинський, Г. Вишневецький, Л. Горка, С. Полоцький, Ф. Прокопович, А. Сатановський, Е. Славинецький, Т. Софонович, С. Яворський та ін.). Незважаючи на певну кількість західноєвропейських праць з історії, що перекладали і видавали в Росії в задекларований період, слід зазначити, що не було сліпого поклоніння історичним теоріям та концепціям іноземних учених. Головні ідеї та принципи розвитку історичного процесу творчо обмірковувалися та перероблялися дослідниками й перекладачами, що можуть підтверджувати передмови до перекладених видань та оригінальні історичні праці. Отже, видання праці В. Стратемана «Феатрон или Позор исторический» (СПб., 1724) з передмовою Г. Бужинського було знаменною та важливою подією в становленні галузевого книгодрукування та в розвитку історичної думки в Росії першої чверті XVIII ст. Поступово видання з історії перетворювалися на важливий фактор розвитку історичної науки й освіти, ефективний засіб навчання і виховання.

Список використаних джерел

1. Stratemann W. *Theatrum historicum exhibens memoriae juvandae causa, per decem exitus & per secula, omnes reges, imperatores, pontifices romanos, viros celebres, ... universamque historiarum sacrarum & prophanarum seriem, a mundi origine ad praesentem annum MDCLVI* [Електронний ресурс] / W. Stratemann. – Ienae: J. Nisius, 1656. – 1146 p. – Режим доступу : http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11096951_00005.html. – Назва з екрана.
2. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVII – первая четверть XVIII в.) / М. А. Алпатов. – М.: Наука, 1976. – 456 с.
3. Артемьева Т. В. Идея истории в России XVIII века / Т. В. Артемьева / *Философский век : Альманах. Вып. 4* / отв. редакторы Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 1998. – 267 с.
4. Артемьева Т. В. От славного прошлого к светлому будущему: Философия истории и утопия в России эпохи Просвещения / Т. В. Артемьева. – СПб.: Алетейя, 2005. – 496 с.
5. Афанасьева Т. А. Распространение кириллической книги в России в XVIII в. / Т. А. Афанасьева // *Рукописная и печатная книга в России:*

проблемы создания и распространения : [сб. научных трудов] / [редколлегия : А. А. Зайцева и др.]. – М., 1988. – С. 131–139.

6. Белов Е. Елизавета Петровна / Е. Белов // Энциклопедический словарь в 86-ти тт. / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1891. – Т. 22. – С. 807–809.

7. Березин Н. И. Русские книжные редкости: опыт библиографического описания редких книг с указанием их ценности / Н. И. Березин. – Ч. II. – М., 1903. – 103 с.

8. Бужинский Г. Доброхотному истории любителю / Г. Бужинский // Стратеманн В. Феатрон, или Позор исторический. – СПб., 1724. – Л. 4–6.

9. Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография / О. Л. Вайнштейн. – М.-Л. : Наука, 1964. – 484 с.

10. Гадалова Г. С. Книга Вильгельма Стратемана «Феатрон или позор исторический...» в тверских хранилищах / Г. С. Гадалова // Книги. Библиотеки. История. – Тверь, 2006. – Вып. 7. – С. 33–38.

11. Гусева А. А. Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации / А. А. Гусева. – М.: «Индерик», 2010. – 1252 с.

12. Дзюба О. Німецька книга в бібліотеках України (XVIII ст.) / Олена Дзюба // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) / відп. ред. : В. А. Смолій. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2004. – Вип. 4. – С. 307–319.

13. Дзюба О. Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань / Олена Дзюба // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) / відп. ред. : В. А. Смолій. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2002. – Вип. 2. – С. 292–302.

14. Дильтей Ф. Г. Первые основания универсальной истории с сокращенною хронологиею в пользу обучающегося российского дворянства: В 3 частях. Ч. I / Ф. Г. Дильтей. – Москва, 1762. – 265 с.

15. Евгений (митрополит) (Болховитинов). Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-Российской Церкви [Текст] / Евгений (митрополит) (Болховитинов); подгот. текста, сост. и предисл. П. В. Калинин. – М.: Русский Двор, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1995. – 416 с.

16. Кратц Г. Немецкоязычные издания в Москве и Санкт-Петербурге XVIII–XX вв. / Г. Кратц // Немцы в России: проблемы культурного взаимодействия. – СПб., 1998. – С. 179–191

17. Литвинов В. Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України / В. Д. Литвинов. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.

18. Лунев Р. С. Геополитические и географические изыскания Вахушти Багратиони (1696–1784 гг.) в контексте грузинской эпохи XVIII в. [Электронный ресурс] / Р. С. Лунев // Познавательный открытый журнал. – 2012. – № 5. – Режим доступа : <http://познавательный.рф/all/geopoliticheskie-i-geograficheskie-izyskanija-vahushti-bagratiioni-1696-1784-g-v-kontekste-gruzinskoi-ypohi-xviii-v.html>. – Назва з екрана.

19. Луппов С. П. Книга в России в первой четверти XVIII в. / С. П. Луппов. – Л.: Наука, 1973. – 376 с.
20. Луппов С. П. Книга в России в послепетровское время 1725–1740 / С. П. Луппов. – Л.: Наука, 1976. – 378 с.
21. Марков А. С. Каталог рукописных и старопечатных книг / А. С. Марков. – Астрахань: Изд-во Астраханской Писательской Организации ООО «Хаджи-Тархан», 1996. – 44 с.
22. Милюков П. Н. Очерки по истории русской культуры : в 3 т. Т. 3 : Национализм и европеизм / П. Н. Милюков. – М. : Прогресс-Культура : Газ.Труд, 1995. – 477 с.
23. Николаев С. И. «Повесть о Лукиановом осле» в кругу переводных античных памятников Петровской эпохи / С. И. Николаев // XVIII век : сб. статей и материалов. – СПб. : Наука, 1991. – Сб. 17. – С. 135–159.
24. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і українсько-німецькі культурні зв'язки / В. М. Нічик, З. І. Хижняк // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». Історичні науки. Т. 18. – К. : КМ «Academia», 2000. – С. 12–24.
25. Описание изданий гражданской печати 1708 – январь 1725 / сост. Т. А. Быкова, М. М. Гуревич. – М. ; Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 625 с.
26. Описание изданий, напечатанных кириллицей. 1689 – январь 1725 / сост. Т. А. Быкова, М. М. Гуревич. – М. ; Л., 1958. – 401 с.
27. Пекарский П. Наука и литература в России при Петре Великом : в 2 т. Т. 1 : Введение в историю просвещения в России XVIII столетия / П. Пекарский. – СПб. : Тип. Тов-ва «Общественная польза», 1862. – 578 с.
28. Пекарский П. Наука и литература в России при Петре Великом : в 2 т. Т. 2 : Описание славяно-русских книг и типографий 1698–1725 годов / П. Пекарский. – СПб. : Тип. Тов-ва «Общественная польза», 1862. – 728 с.
29. Пештич С. Л. Русская историография XVIII века. Ч. 1 / С. Л. Пештич. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 276 с.
30. Ратынский Н. А. Феатрон или позор исторический / Н. А. Ратынский // Памятники древней письменности искусства. – 1881. – Вып. IV; Т. 13. – СПб.: Типография Добродеева, 1881. – С. 2–7.
31. Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв. / Д. А. Ровинский. – СПб., 1895. – 806 с.
32. Русская мысль в век Просвещения / Н. Ф. Уткина, В. М. Ничик, П. С. Шкуринов и др. – М. : Наука, 1991. – 280 с.
33. Сводный каталог русской книги кирилловской печати XVIII века / сост. А. С. Зернова, Т. Н. Каменева. – М., 1968. – 567 с.
34. Сидоров А. А. Древнерусская книжная гравюра / А. А. Сидоров. – М. ; Л. : Изд. АН СССР, 1951. – 396 с.
35. Смагина Г. И. Немецкие учебники по всеобщей истории в российской школе XVIII в. / Г. И. Смагина // Немцы в России: российско-немецкий диалог. – СПб., 2001. – С. 169–186.

36. Смагина Г. И. Немецкие образовательные идеи и российская школа XVIII в. / Г. И. Смагина // «Вводя нравы и обычаи Европейские в Европейском народе»: к проблеме адаптации западных идей и практик в Российской империи / отв. сост. А. В. Доронин. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 205–220.
37. Смирнов-Сокольский Н. П. Моя библиотека : библиографическое описание в 2 т. Т. 1 / Н. П. Смирнов-Сокольский. – М.: Изд. «Книга», 1969. – 532 с.
38. Смирнов-Сокольский Н. П. Рассказы о книгах / Н. П. Смирнов-Сокольский. – 5-е изд. – М.: Книга, 1983. – 382 с.
39. Стратемман В. Феатрон или Позор исторический, изъясляющий повсюдную историю священного писания и гражданскую... / Вильгельм Стратемман. – СПб.: Тип. Троицкого Александро-Невского монастыря, 1724. – [тит.], 1–6, 1–449, 1–20, [1]–[2]. – 2°.
40. Сухоліт Н. «Гісторія Свейскої війни» Петра I про участь України у Північній війні 1700–1721 рр. / Наталія Сухоліт // Укр. іст. зб. – 2012. – Вип. 15. – С. 238–246.
41. Тонкова Р. Н. Петербургские типографии первой четверти XVIII в., включая академическую : деятельность их до возникновения частных типографий 1711–1771 / Р. Н. Тонкова // Труды Института книги, документа, письма. Вып. 5: Статьи и материалы по истории книги в России / Акад. наук СССР; ред. А. С. Орлов. – М.: Изд. АН СССР, 1936. – С. 111–133.
42. Федотова М. А. Эпистолярное наследие Димитрия Ростовского : вопросы источниковедения и текстологии / М. А. Федотова // Труды отдела древнерусской литературы. – 2003. – Т. 54. – СПб., 2003. – С. 535–564.
43. Финкельштейн А. Л. Библиофильские рассказы / А. Л. Финкельштейн. – М.: «Трутенъ», 2005. – 480 с.
44. Шипилов А. В. Россия первой половины XVIII века: государство, общество, культура : монография в 2 т. Т. II / А. В. Шипилов. – Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2010. – 226 с.

V. Sokolov

Cyrillic edition «Featron or Historical Shame» of W. Stratemann in the context of development of the book culture and historical books printing in the first quarter of XVIII century: historical, bibliological and culturological analysis

In this article the author offers a historical and bibliological analysis of a Cyrillic edition of the German Protestant Bishop Wilhelm Stratemann work «Featron or Historical Shame» (SPb.: typography of Alexander Nevsky Monastery, 1724) against the background of the Russian book culture, historical thought and book publishing in the first quarter of XVIII century.

The research has revealed that the publication of secular books in Russia during this period was under the governmental control and largely depended on the reformation activity of Peter I. We have defined that the main goal of secular publishing was the distribution of enlightenment, science and education ideas. In the article we have

revealed the characteristic features of the development of Western European Protestant and Catholic historiography of XVI–XVII centuries.

The study of sources and scientific materials allows us to disclose the value of the work of W. Stratemann as the first Russian edition of the world history textbook in the distribution and popularization of historical knowledge, as well as its influence on the Russian historical science formation. We have studied the main historical ideas of W. Stratemann work and G. Buzhinsky foreword, as well as their influence on the development of historical thought in Russia during the studied period. The author attempts to make a bibliological analysis of W. Stratemann publication exemplars which are stored in the holdings of rare books of the largest libraries of Kyiv: the printing features of these printed works, bindings and engravings state, contents of provenances, marginalia etc are characterized.

Key words: historiography, book printing, book history, rare and valuable editions, Wilhelm Stratemann (1629–1684), «Featron», Russia, Ukraine, XVIII century.

В. Ю. Соколов

Кириллическое издание «Феатрон или Позор исторический» В. Стратеманна в контексте развития книжной культуры и книгопечатания трудов по истории в России первой четверти XVIII ст.: историко-книговедческий и культурологический анализ

В статье автор предлагает историко-книговедческий анализ кириллического издания произведения немецкого протестантского епископа Вильгельма Стратеманна «Феатрон или Позор исторический» (СПб.: типография Александроневского монастыря, 1724) на фоне развития российской книжной культуры, исторической мысли и книгоиздания первой четверти XVIII в.

В результате исследования выявлено, что издание светской книги в России в данный период имело государственный характер и в значительной степени зависело от реформаторской деятельности Петра I. Установлено, что главной целью светского книгоиздания было распространение идей просвещения, достижений науки и образования. Выявлены характерные черты развития западноевропейской протестантской и католической историографии XVI–XVII вв.

Изучение источников и научных материалов позволило раскрыть значение произведения В. Стратеманна – первого российского издания учебника по всемирной истории – в распространении и популяризации исторических знаний, а также воздействии на формирование российской исторической науки. Исследованы основные исторические идеи как произведения В. Стратеманна, так и предисловия Г. Бужинского, а также их влияние на развитие исторической мысли в России в исследуемый период. Автором сделана попытка книговедческого анализа тех экземпляров издания В. Стратеманна, которые сохранились в фондах редкой книги крупнейших библиотек г. Киева: охарактеризованы полиграфические особенности данных произведений печати, состояние переплета и гравюр, содержание провений, маргиналий и пр.

Ключевые слова: историография, книгопечатание, история книги, редкие и ценные издания, Вильгельм Стратеманн (1629–1684), «Феатрон», Россия, Украина, XVIII ст.